

Spis treści

Wstęp	5
1 Liczba i rozmieszczenie emigrantów z Polski na terenie Szwecji.	20
1.1 Liczba obywateli polskich w Szwecji w latach 1945-1956. Kierunki i tendencje migracyjne.....	22
1.2 Zmiany ilościowe grupy emigrantów z Polski w latach 1956-1968.....	29
1.3 Przybycie emigrantów pomarcowych 1968-1970.....	34
1.4 Napływ emigrantów z Polski w latach 1970 – 1980.....	35
2. Charakterystyka społeczno – ekonomiczna polskiej grupy emigracyjnej	39
2.1 Sytuacja byłych więźniów obozach na terenie Szwecji.....	39
2.2 Emigranci z Polski na szwedzkim rynku pracy.....	40
2.3 Struktura społeczna emigrantów.....	47
2.4 Adaptacja do nowych warunków i asymilacja	49
2.5 Sytuacja socjalna i materialna.	55
2.6 Małżeństwa mieszane.....	57
2.7 Drugie pokolenie emigrantów.....	61
3. Stosunek władz i mieszkańców Szwecji do emigrantów polskich	64
3.1 Przyjęcie i opieka nad byłymi więźniami obozów hitlerowskich	64
3.2 Ewolucja sytuacji prawnej emigrantów w świetle szwedzkich regulacji imigracyjnych.....	67
3.3 Postrzeganie emigrantów z Polski w Szwecji.....	88
3.4 Wsparcie dla działalności środowisk emigracyjnych.....	94
4. Organizacja i funkcjonowanie życia społeczno – politycznego polskiego uchodźstwa niepodległościowego	98
4.1. Organizacje polityczne i ich działalność.....	98
4.1.1 Stowarzyszenie Polskich Kombatantów.....	100
4.1.2 Polski Związek byłych Więźniów Politycznych.....	125
4.1.3 Koło Lwowian.....	132
4.1.4 Inne organizacje.....	138
4.2 Organizacje parasolowe	141
4.2.1 Rada Uchodźstwa Polskiego.....	141
4.2.2 Zjednoczenie Polskie.....	158
4.2.3 Federacja Uchodźstwa Polskiego.....	164
4.3 Społeczne i charytatywne.....	167
4.3.1 Polski Komitet Pomocy.....	168
4.3.2 Pozostałe formy pomocy charytatywnej.....	172
4.4 Partie polityczne na emigracji.....	175
4.4.1 Polskie Stronnictwo Ludowe	176
4.4.2 Polska Partia Socjalistyczna.....	177
4.5 Organizacje młodzieżowe.....	181

4.5.1	ZSP- ZSAP.....	181
4.5.2	Organizacje harcerskie.....	191
4.6	Współpraca z innymi grupami etnicznymi na emigracji w Szwecji.....	195
5.	Władze polskie wobec emigracji polskiej w Szwecji	197
5.1	Związek Patriotów Polskich.....	197
5.2	Repatriacja obywateli polskich 1946 – 1947.....	199
5.3	Działalność propagandowa konsulatu.....	201
5.4	Funkcjonowanie organizacji pro krajowych.....	212
5.4.1	Studencka Bratnia Pomoc.....	213
5.4.2	Komitety Polonijne.....	214
5.4.3	Organizacje polonijne.....	217
5.4.4	Powołanie Centralnego Związku Organizacji Polonijnych.....	227
5.5	Możliwości przyjazdu emigrantów do kraju.....	231
5.6	Działalność Towarzystwa „Polonia” i ZBoWiD wobec emigracji szwedzkiej	235
5.7	Inwigilacja emigracji przez peerelowskie polskie służby specjalne... ..	238
6.	Emigracja wobec Polski.....	260
6.1	Wyjazdy do kraju.....	260
6.2	Stosunek emigracji do wydarzeń w Polsce.....	263
6.2.1	w latach 1945 – 1956	263
6.2.2	w latach 1957 – 1969.....	267
6.2.3	w latach 1970 - 1980.....	271
6.3	Współpraca z opozycją w Polsce.	275
7.	Emigracja a Londyn /a pozostałe polskie ośrodki uchodźcze.....	283
7.1.	Opieka Społeczna nad emigrantami do 1946 /1947 roku.....	283
7.2.	Związki z Rządem Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie.....	285
7.3.	Działalność szwedzkiej Komisji Skarbu Narodowego.....	293
7.4.	Biuro Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa.....	295
8.	Społeczność Żydów polskich w Szwecji	298
8.1.	Żydzi polscy w Szwecji w okresie 1945-1968.....	298
8.2.	Charakterystyka emigracji żydowskiej w latach 1968-1970.....	300
8.3.	Związek Żydów Polskich i inne organizacje.....	304
9.	Rola opieki duszpasterskiej w życiu emigracji.....	309
9.1.	Działalność Kościoła katolickiego.....	309
9.2.	Pozostałe grupy wyznaniowe.....	325
10.	Życie kulturalne, oświatowe emigracji.....	329
10.1.	Działalność Towarzystwa Przyjaciół Szwecji 1945 -1947.....	329
10.2	Literatura emigracyjna i promocja kultury	331

10.3 Muzyka i taniec.....	335
10.3. Szkoły emigracyjne i szkoły niedzielne.....	340
10.4. Biblioteki emigrantów.....	356
10. 5 Prasa emigracyjna	360
11. Obecność imigrantów z Polski w życiu publicznym Szwecji.....	374
11.1 Dziennikarstwo i dyplomacja.....	375
11.2 Literatura.....	379
11.3 Nauka.....	384
11.4 Dziedziny artystyczne.....	395
Zakończenie.....	415
Streszczenie w języku angielskim.....
Lista skrótów.....	423
Lista tabel.....	426
Bibliografia.....	427
Indeks osobowy.....	439

Wstęp.

Dzieje państwa polskiego w ostatnim stuleciu obejmują również losy jego mieszkańców, którzy zmuszeni zostali do życia po za granicami swojej ojczyzny. Na wychodźstwie mogła rozwijać się nieskrępowanie myśl polityczna, tworzyły się interesujące programy i koncepcje rozwoju państwa i społeczeństwa. W XX wieku migracje z Polski łączyły się najczęściej z przymusem. Mógł on mieć charakter polityczny lub ekonomiczny. Jednym z krajów, do którego emigrowali Polacy była pobliska Szwecja. Kraj położony zaledwie po drugiej stronie Bałtyku, nie był jednak nigdy głównym celem wychodźstwa z Polski. Opuszczający Polskę wybierali albo państwa zasobniejsze, takie jak: Stany Zjednoczone, Kanada czy Francja. Miejscem osiedlenia stawały się również państwa, dające większe możliwości kontynuowania działalności politycznej, których przykładem może być Wielka Brytania. Część ludności żydowskiej wybierała z ideologicznego punktu widzenia Palestynę/Izrael po to, aby włączyć się w budowę własnego państwa. Emigracja do Szwecji wiązała się z wieloma z wyżej podanych motywów. W I połowie XX wieku na północ emigrowali robotnicy rolni poszukujący możliwości uzupełnienia skromnych dochodów. Była to grupa uboga, niewykształcona i nieliczna. Osiedliła się na południu, w Skanii, tworząc niewielkie skupiska polonijne. Pojedyncze osoby zamieszkały w większych miastach zajmując się działalnością gospodarczą, jak Stanisław Leszczyński czy Zygmunt Brodaty, lub naukową, jak lektorzy języka polskiego pracujący na uniwersytetach szwedzkich.

Sytuację tę zmieniła II wojna światowa. W wyniku ucieczek z okupowanego kraju i udzielenia schronienia w Szwecji uwolnionym więźniom z hitlerowskich obozów koncentracyjnych w 1945 roku znalazło się na terenie Szwecji ponad 15 tysięcy obywateli polskich. Część z nich postanowiła osiąść w Szwecji na stałe. Od tej pory kolejne grupy emigrantów docierały do tego kraju tworząc coraz bardziej zróżnicowaną wspólnotę.

Celem tej pracy jest próba scharakteryzowania społeczności emigrantów z Polski w Szwecji. Celowo przy tym posługuję się określeniem „emigranci z Polski” lub „obywatele polscy w Szwecji”. Społeczeństwo II Rzeczypospolitej było zróżnicowane etnicznie. Statystycznie, co trzecia osoba spotkana na ulicy była innej, niż polska, narodowości. W czasie wojny zsyłkom w głąb ZSRR, wcielaniu do armii niemieckiej, wywożeniu do obozów koncentracyjnych podlegali wszyscy obywatele. Z tego powodu na Zachodzie, w tym również

w Szwecji, znalazł się przekrój ówczesnego społeczeństwa polskiego. Byli tam Polacy, polscy Żydzi i przedstawiciele innych grup etnicznych, mniejszości narodowych i wyznaniowych wcześniej tworzący wielonarodowościowe i wielokulturowe społeczeństwo Polski międzywojennej. Wśród sprowadzonych do Szwecji więźniów z Niemiec byli ludzie, którzy jasno deklarowali polską, lub, na przykład - żydowską narodowość. Jednak, należy pamiętać o zróżnicowanym stopniu asymilacji grupy żydowskiej mieszkającej w przedwojennej Polsce. Niektórzy uważali się za Polaków, inni za Polaków żydowskiego pochodzenia, jeszcze inni wyłącznie za Żydów. Wspomnienia spisane po latach pełne są takich tożsamościowych dylematów. Dlatego zawężanie zagadnienia do badania wyłącznie losów Polaków lub wyłącznie Żydów polskich wydaje się trudne, a w niektórych aspektach wręcz nieuzasadnione¹. Trudno dzisiaj jednoznacznie określić, kto był Żydem, a kto Polakiem – i – kto czuł się Żydem, Ukraińcem, Tatarem, pochodzącym z Polski? Zróżnicowanie tej grupy według narodowości jest niemożliwe z powodu statystyk szwedzkich, które wszystkich imigrantów z Polski, posiadających polskie obywatelstwo klasyfikowały jako Polaków. Wprawdzie, w różnych dodatkowych materiałach, przede wszystkim tworzonych przez polskie instytucje, jak: Poselstwo, konsulaty lub organizacje emigracyjne, dokonywano szacunków dotyczących liczebności obu grup etnicznych przebywających w Szwecji lecz były to tylko ogólne dane. Praca dotyczy więc całej społeczności emigrantów z Polski. Oczywiście w większości emigrantami byli Polacy, na co wskazują statystyki krajowe. Jeżeli polska, żydowska lub inna grupa obywateli polskich wyróżniała się swoją aktywnością pod względem narodowościowym, wyznaniowym lub kulturowym zostało to uwzględnione, dlatego w niektórych fragmentach pracy funkcjonują określenia: Polacy, katolicy, Żydzi, prawosławni, itp. Natomiast, termin „emigracja polska” jest w tej książce równoznaczny z określeniem „emigracja z Polski”, wskazując na kraj pochodzenia i obywatelstwo posiadane w chwili wjazdu do Szwecji a nie narodowość członków badanej społeczności.

Wynika z tego kolejny problem metodologiczny - kogo można zakwalifikować do grupy „emigrantów z Polski w Szwecji” ? Ponieważ byli to zarówno obywatele polscy, jak również wszyscy ci, którzy w wyniku starań naturalizacyjnych otrzymali obywatelstwo szwedzkie. W związku z tym, że w statystykach szwedzkich wyodrębniani są cudzoziemcy oraz obywatele szwedzcy urodzeni w innych krajach można te grupy ilościowo wyodrębnić. Natomiast po względem aktywności politycznej lub kulturalno – oświatowej, niezależnie od

¹ Postulat włączenia społeczności żydowskiej do grupy nowej emigracji polskiej po 1945 roku sformułował Dariusz Stola, badacz problemów emigracji polskiej po II wojnie światowej. D. Stola, *Uwagi o powojennej emigracji politycznej*, w: *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Friszke, Warszawa 1994, s. 10 – 11.

posiadanego obywatelstwa były to osoby identyfikujące się np. z polską grupą narodową. W rozważaniach ujęto całość tej społeczności niezależnie od posiadanego obywatelstwa.

Często polską społeczność emigracyjną określa się mianem Polonia. Istnieją jednak spore rozbieżności w rozumieniu tego terminu występujące w źródłach, jak również w literaturze przedmiotu. W raportach konsularnych nazwą tą określa się osoby zamieszkałe w Szwecji ale posiadające polskie paszporty, pozostałych nazywano emigracją². W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zaczęto używać terminu „Polonia zagraniczna”, które miało mieć charakter bardziej naukowy. PAN wydawał nawet w latach 1960-75 periodyk pt. „Problemy Polonii Zagranicznej”. W mediach krajowych, na określenie starej emigracji zaczęto nawet używać, nieco pejoratywnego określenia „Polonus”³. W nauce uznaje się, że termin Polonia obejmuje osoby polskiego pochodzenia zamieszkujące w różnych krajach, niezależnie od miejsca urodzenia i przynależności państwowej⁴. To, tzw. inkluzywne rozumienie pojęcia Polonia, jest chyba jednak zbyt pojemne, gdyż nie bierze pod uwagę stopnia asymilacji i akulturacji członków tej społeczności⁵. Precyzyjniejsze wydają się teorie ekskluzywne, które uznają za Polonię tylko tych, którzy utrzymują więzi ze środowiskiem polskim: organizacjami, parafiami, szkołami polskimi, itp.⁶. Na potrzeby niniejszej pracy, przyjęto pierwszy, szerszy punkt widzenia z zastrzeżeniem, że w środowisku emigracyjnym termin ten był źle przyjmowany. Środowiska antykomunistyczne, niechętne władzom PRL uznawały się za uchodźców i protestowały za włączaniem ich w szeregi tzw. Polonii. Do dzisiejszego dnia spotyka się takie nastawienie. Wynikało ono z tego, że poprzez organizację o nazwie Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” i poprzez tworzenie prokrajowych stowarzyszeń, które zawierały ten termin w swojej nazwie, słowo Polonia wiązało się ze współpracą z PRL. Wyraźnie na emigracji oddzielano organizacje uchodźcze (niepodległościowe) i polonijne. Drugie zastrzeżenie związane z użyciem tego terminu wynika z tego, że obejmując wszystkie osoby polskiego pochodzenia. Jednak jest to problem znacznie bardziej złożony, gdyż powstaje dylemat, czy zaliczyć do tej grupy Szweda

² Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa (dalej: AMSZ), zespół (dalej: z.) 20, wiązka (dalej: w.) 24, teczka (dalej: t.) 299, Raport konsularny nr 302/1/54 za III i IV kwartał 1953 roku.

³ A. Reczyńska, *Obraz Polonii i emigracji w propagandzie PRL*, „Przegląd Polonijny” 1996, z. 1(79), s. 670.

⁴ G. Rysiak, *Kilka uwag o pojęciu „osoba polskiego pochodzenia”*, w: *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, red. H. Kubiak, A. Pilch, Wrocław 1976, s. 199; Jednak problemem jest również kogo uznać za osobę pochodzenia polskiego. Ustawa o repatriacji przyjęta przez Sejm 9 listopada 2000 roku stanowi, że: „Za osobę polskiego pochodzenia Ustawa uznaje tego, kto deklaruje narodowość polską, kogo co najmniej jedno z rodziców lub dziadków albo dwoje pradiadków było narodowości polskiej lub posiadało obywatelstwo polskie, ponadto tego, kto wykaże swój związek z polskością, w szczególności przez pielęgnowanie polskiej mowy, polskich tradycji i zwyczajów”.

⁵ A. K. Paluch, *Inkluzywne i ekskluzywne rozumienie terminu „Polonia”*, w: *Stan i potrzeby ...*, s. 51.

⁶ A. Paczkowski, W. Wrześciński, *Terminologia, chronologia i geografia*, w: *Polska emigracja*, cz. 2, red. A. Paczkowski, B. Puszczewicz, Warszawa 1990, s. 16.

polskiego pochodzenia, który nie zna języka polskiego a tylko poprzez jednego lub obojga rodziców jest luźno związany z grupą polską, ale nie uczestniczy w życiu tej społeczności? To samo może dotyczyć np. Żydów, którzy przybyli z Polski lecz w wyniku edukacji, wychowania, zasiedzenia czy osobistych deklaracji uznają się raczej za Szwedów⁷. Jest to zagadnienie delikatnej natury, którego nie da się łatwo rozstrzygnąć sięgając po dane statystyczne, listy członków organizacji emigracyjnych, itp. Jak zauważyła Danuta Mostwin, emigrant odczuwający lojalność i przynależność do polskiej grupy etnicznej w Szwecji wcale nie musi być związany z tą grupą etniczną⁸.

Na określenie społeczności emigracyjnej i całego ruchu migracyjnego używa się również terminów: wychodźstwo i uchodźcy. O ile pierwszy z nich oznacza emigrantów, niezależnie od tego czy stałych czy sezonowych to drugi z nich przysparza kolejnych problemów metodologicznych. Krystyna Slany uznaje za uchodźców tych, którzy musieli opuścić swe domostwa w wyniku wojny czy prześladowań szukając schronienia po za granicami⁹. W potocznym rozumieniu uchodźca to każdy, kto został zmuszony do opuszczenia swojego domu, natomiast w oparciu o prawo międzynarodowe – to bezdomny, prześladowany, nie z własnej woli migrujący¹⁰. Emigranci z Polski przebywający na terenie Szwecji odnosili ten termin przede wszystkim do politycznych powodów opuszczenia kraju, podkreślając tym samym, że nie wybrali tej drogi ale zostali do tego zmuszeni przez sytuację międzynarodową i rządy radzieckie w Polsce¹¹. Emigrantem, ich zdaniem, był ten, kto wyjechał dobrowolnie¹². „Środowisko polskie nie jest emigracją w ścisłym tego słowa znaczeniu” – dowodził Adam Pragier, działacz emigracyjny z Londynu– „emigrantami są ci, którzy opuszczają kraj na jakiś czas lub na zawsze gdyż w innym kraju mają lepsze

⁷ I. Dahl, M. Thor, *Oral history, construction and demonstrations of narratives: Intersections of class, gender, locality, nation and religion in narratives from Jewish woman in Sweden*, “Enquire” 2009, issue 3, s. 8, 10-12 na: http://www.nottingham.ac.uk/shared/shared_enquire/PDFs/3rd_Dhal_and_Thor_Final.pdf (dostęp: 12.08.2011); I. Dahl, *Polska judar eller judiska polacker? – Narrativa identiteter av migranter i Sverige efter anda världskriget*, referat wygłoszony na Historiker möte 2008 w Lund.

⁸ D. Mostwin, *Tożsamość etniczna w psychice emigranta*, „Studia Polonijne”, Lublin 1987, t. 11, s. 105nn.

⁹ K. Slany, *Współczesne emigracje z krajów Europy Środkowo – Wschodniej do głównych krajów imigracji kontynentalnej i zamorskiej*, cz. 1, „Przegląd Polonijny”, 1995, z. 5 (69), s. 36, 41, szerokie omówienie stanu badań w zakresie ruchów migracyjnych i stosowanej terminologii w: J. Plewko, *Sprostac migracji. Pomoc migrantom ekonomicznym z ziem polskich (połowa XIX – początek XXI wieku)*, Lublin 2010, s. 9nn.

¹⁰ Ibidem, s. 42.

¹¹ Archiwum Emigracji Polskiej, Sztokholm, (dalej AEP), SPK Szwecja, odezwa pt. *Nie zaprzestajmy walki o Wolność Ojczyzny*, (niedatowana).

¹² Czy „emigracja z wygodami”?, „Wiadomości Polskie” (I), 1946, nr 18(281) s. 4

warunki”¹³. Termin „uchodźca” nabrał tu charakteru politycznego i w takim znaczeniu jest wykorzystany w tej pracy.

W Szwecji imigrantów określano jako „invandrare” – co znaczy: przybysz, imigrant. Wprawdzie społeczności emigracyjnej z Polski to nie satysfakcjonowało, gdyż wskazywało na ekonomiczny a nie polityczny charakter ich obecności w tym kraju¹⁴. Woleli określenie „flykting”, czyli uchodźca, lub po prostu „utlänning” – cudzoziemiec, obcokrajowiec.

Terminy „emigrant” i „imigrant” użyte są w powszechnym rozumieniu, gdzie „emigrant” oznacza wyjeżdżającego z kraju i w związku z tym przywoływane jest wszędzie tam, gdzie o wychodźstwie mówi się w kontekście krajowym, polskim¹⁵. Natomiast, gdy charakterystyka tej grupy dokonywana jest z punktu widzenia prawa szwedzkiego i obecności w lokalnym życiu publicznym tych samych ludzi określa się mianem „imigrantów”.

Podsumowując, w pracy podejmuję się próby scharakteryzowania grupy emigrantów polskich w Szwecji, niezależnie od ich przynależności religijnej i narodowej. Rozważania dotyczą funkcjonowania w tym kraju obywateli polskich oraz tych wszystkich, którzy opuścili Polskę dobrowolnie lub pod przymusem ale nabyli już obywatelstwo szwedzkie. Podstawowe zagadnienie podejmowane w tej książce to próba odpowiedzi na pytanie, o charakter społeczny, ekonomiczny i polityczny wychodźstwa polskiego w Szwecji. Wynikają z tego dalsze problemy badawcze: jak zorganizowana była grupa emigrantów z Polski w Szwecji? Jaki był stosunek władz szwedzkich i polskich do tej grupy? Ponadto, istotna jest próba znalezienia odpowiedzi na pytania związane ze stosunkami wewnętrznymi w łonie tej społeczności oraz odniesieniem do Polski zarówno jako kraju rodzinnego, jak też do władz polskich rządzących w ojczyźnie, których postępowanie niejako skłoniło emigrantów do pozostania na obczyźnie.

W związku z tym, że liczebność obywateli polskich w Szwecji znacznie wzrosła w ostatnich miesiącach wojny, okres ten stanowi cezurę początkową badań. Natomiast datę końcową wyznacza rok 1980, głównie z dwóch powodów. Po pierwsze strajki sierpniowe i zmiana sytuacji wewnętrznej w Polsce spowodowała napływ kolejnej fali emigracyjnej, nazywanej często solidarnościową. Jest to specyficzna i bardzo liczna grupa. Jej wprowadzenie do analizy znacznie poszerzyłoby ilość wątków i utrudniło wnikliwe przeanalizowanie specyficznych cech emigracji z lat 1945 – 1980. Drugim powodem jest

¹³ A. Pragier, *Emigracja dziś i jutro*, „Polak”, 1946, nr 40, s. 2; szerzej o poglądach A. Pragiera w tej sprawie zob.: G. Szturo, *Kraj i emigracja w publicystyce Adama Pragiera. Lata 1945 - 1956*, w: *Emigracja polska wobec sowietyzacji kraju*, red. R. Sudziński, Toruń 2007, s. 278 – 279.

¹⁴ *Czy jesteśmy invandrare?*, „Wiadomości Polskie” (I), 1977, nr 11(109), s. 36.

¹⁵ P. Kraszewski, *Typologia migracji*, w: *Migracja – Europa – Polska*, red. W. J. Burszta, J. Serwański, Poznań 2003, s. 12.

niedostępność źródeł, które mogłyby w odpowiedni sposób naświetlić ten problem. Materiały archiwalne dotyczące okresu po 1980 roku często są jeszcze zastrzeżone, np. w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ). Również archiwa szwedzkie, ze względu na istniejące tam prawo, nie udostępniają zbiorów z późniejszego okresu, szczególnie, gdy dotyczyć mogą osób jeszcze żyjących.

Podstawę źródłową stanowiły materiały przechowywane w kilku archiwach. Pierwszą grupę stanowią archiwa gromadzące materiały powstałe na emigracji. Najważniejsze jest w tym przypadku Archiwum Emigracji, które znajduje się w lokalu Ośrodka Polskich Organizacji Niepodległościowych (dalej: OPO) w Sztokholmie. Zawiera nieuporządkowane materiały (ok. 5 mb) dotyczące przede wszystkim kilku organizacji związanych z emigracją niepodległościową, czyli antykomunistyczną, związaną z rządem londyńskim. Zebrano tam dokumenty Rady Uchodźstwa Polskiego, Polskiego Komitetu Pomocy w Szwecji, Kongresu Polaków w Szwecji, Polskiego Związku byłych Więźniów Politycznych oraz częściowo Stowarzyszenia Kombatantów Polskich i Federacji Uchodźstwa Polskiego. Obok dokumentów przechowano publikacje, roczniki pism emigracyjnych, itp. Uzupełnieniem dla tych zbiorów są archiwalia przechowywane w Archiwum Emigracji w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika Toruniu (dalej: AE), gdzie znajdują się kolekcje działaczy emigracyjnych, np. Marii i Łukasza Winiarskich, Michała Lisińskiego, Tadeusz Norwida Nowackiego, Feliksa Tomczaka. Szereg ważnych materiałów posiada Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego w Londynie, które oprócz pełnego zbioru Zrzeszenia Studentów Polskich w Szwecji zawiera spuściznę kilku instytucji, które utrzymywały kontakty ze środowiskiem emigracji polskiej w Szwecji. Uzupełnieniem dla tych archiwaliów są zbiory zdeponowane w Ossolineum, przede wszystkim korespondencja Jana Nowaka Jeziorańskiego oraz materiały przechowywane w Riksarkivet (Archiwum Państwowe) w Sztokholmie, które posiada spuściznę po Wiesławie Patku i dokumentację organizacji Polska Föreningen „Sveriges vänner”.

Drugą grupę materiałów archiwalnych stanowią źródła proveniencji szwedzkiej, zebrane w Riksarkivet, które ilustrują miejsce imigrantów z Polski w życiu Szwecji, ich problemy i podejmowane działania oceniane przez najróżniejsze instytucje szwedzkie, np. Statens Arbetsmarknadskommission (Państwowy Urząd ds. Zatrudnienia), Arbetsgruppen för invandrarfrågor 1966, (Zespół Roboczy ds. Problemów Imigrantów 1966), Expertgruppen för invandrarforskning (Zespół Ekspercki ds. Badania Problemów Imigrantów), Invandrargruppen (Zespół ds. Imigrantów), Statens Flyktingsnämnd (Państwowa Komisja ds. Uchodźców), Statens Utläningskommission (Państwowy Urząd ds. Cudzoziemców) i inne.

Obok szwedzkiego punktu widzenia ważne jest również spojrzenie z Polski. W tym celu wykorzystano materiały z Archiwum MSZ w Warszawie, które zawiera przede wszystkim, ważne dla tematu, raporty konsularne. Pracownicy konsulatów byli obowiązani do przesyłania regularnych raportów, które zawierały również informacje dotyczące emigracji z Polski. Ponadto, wymagano przesyłania do Warszawy specjalnych raportów z tzw. akcji polonijnych, czyli konkretnych zadań podjętych przez pracowników z myślą o Polonii. Obok wydziałów konsularnych, materiały dotyczące emigracji gromadzone były w innych zespołach, w związku z reorganizacjami w strukturze ministerstwa. Wykorzystano materiały z takich zespołów, jak: Departament Polityczny: Wydział Zachodniej i Północnej Europy (zespół nr 6), Wydział Skandynawski (nr 8), Gabinet Ministra (nr 15), Biuro Konsularne (nr 20), Biuro ds. Repatriacji (nr 22) oraz bardzo obszerne sprawozdania zgromadzone w departamentach konsularnych, których numer zmienia się w zależności od okresu i zmian strukturalnych w msz.. Dopełnieniem były archiwalia zgromadzone w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Szczególnie ważny wpływ na kształt pracy miały zespoły: Generalny Pełnomocnik ds. Repatriacji, Związek Patriotów Polskich w Szwecji, Zbiór materiałów z lat i dotyczących II wojny światowej, Ministerstwo Informacji i Propagandy, Papiery Maurycego Karniola. Osobny zbiór źródeł zawierają archiwa Instytutu Pamięci Narodowej, wśród nich najistotniejsze są dokumenty Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, które dają pogląd na temat polityki władz polskich wobec społeczności emigracyjnej.

Funkcjonowanie tak zróżnicowanej społeczności, jak środowisko emigrantów, reprezentujących różne grupy społeczne, zawody, poziom wykształcenia, itd. nie może być poddana wyłącznie analizie ilościowej. Była to zbiorowość składająca się z wielu interesujących osób, których doświadczenia indywidualne są egzemplifikacją problemów większych grup. Nie można dokonywać oceny postępowania członków społeczności emigracyjnej bez badania pamiętników. Wychodźstwo polskie w Szwecji nie było liczne w porównaniu z innymi krajami, w których osiedlali się obywatele polscy. Dlatego spuścizna memuarystyczna jest skromna, do cenniejszych należą wspomnienia Józefa Lewandowskiego, Michała Rudawskiego, Teresy Harsdorf – Bromowiczowej, Marka Szapiro, Jerzego Einhorna, Mariana Kalety, Aleksandra Kaszuby i innych¹⁶.

¹⁶ Mieczysław Stawski, właśc. Marek Szapiro (1917 – 2002), lekarz neurolog i znany polski szachista, emigrant pomarcowy, jest autorem wspomnień pt. *Deszcz pada wszędzie*, opublikowanych w Sztokholmie w 1981 roku; W. Sloma, *Polska ubåtsman i Mariefred*, Nyköping 2006; H. Sokolnicki, *In the Service of Poland. Memoirs of diplomatic and social life chiefly before and during World War II in Poland, the USSR and Scandinavia*, Helsinki 1973; P. Zettinger, *Nietutejszy*, Kraków 2004; M. Radetzki, *Sverige, Sverige! Fosterland?: en biografisk studie i integration*, Sztokholm 2005; T. Harsdorf – Bromowiczowa, *Utwory zebrane*, Nowy Sącz 2003; M. Suszyńska – Bartman, *Odpozynek w Sigtunie*, Bydgoszcz 1983; A. Kaszuba, *Wspomnienia i zeszyty*

Niezwykle ważne dla czasów najnowszych są źródła prasowe. Niemal przez cały badany okres, wydawano w Sztokholmie periodyk „Wiadomości Polskie”. W zależności od okresu był on dwutygodnikiem, tygodnikiem, miesięcznikiem, często wydawanym nieregularnie i wielokrotnie wznawianym¹⁷. Zawsze jednak, niezależnie od składu redakcji, zawierał ważne informacje dotyczące bieżących spraw, którymi żyła emigracja, interesujących komentarzy na tematy międzynarodowe i cenny zbiór opinii dotyczących starego kraju. W 1950 roku w wyniku konfliktu doszło do utworzenia nowej redakcji i przez trzy lata ukazywał się dwa pisma o tym samym tytule. Pierwsze „Wiadomości Polskie” redagował Łukasz Winiarski opatrzone były podtytułem „Niezależny Tygodnik Informacyjny”¹⁸. Drugie „Wiadomości Polskie” z podtytułem „Dwutygodnik. Organ uchodźstwa polskiego w Szwecji” redagował Norbert Żaba¹⁹. Obok tego periodyku pojawiały się inne tytuły, wydawane okresowo, z których najważniejsze są: „Polak. Przegląd Tygodniowy” (1945 – 1946), „Znak” (1946 – 1951) i „Jedność” (1973 – 1985). Publikowały one nie tylko informacje i komentarze polityczne lecz również fragmenty prozy, wiersze, i co ważne dla tej pracy, dokumenty poszczególnych organizacji emigracyjnych, które w deklaracjach, statutach i apelach odnosiły się do spraw związanych z dawną ojczyzną. Również późniejsze czasopisma emigracyjne stanowią ważną bazę źródłową, np. „Na Posterunku. Biuletyn informacyjny”, nieperiodyczny, wydawany przez Bożysława Kurowskiego w Lund od roku 1983, „Sprzeciw” miesięcznik redagowany przez Aleksandra Świeykowskiego a następnie Antoniego Cicheckiego w Göteborgu (1982 -1983) oraz „Słowo”, które ukazało się w 1982 roku i rozpadło na dwa odrębne pisma: „Słowo Sztokholmskie” redagowane przez Ryszarda Nowaka, wydawane w latach 1982-1985 i „Słowo Kongresu Polaków w Szwecji”, które ukazuje się od 1982 roku.

Wykorzystano również głos z drugiej strony, np. magazyn „Polonia”, wydawany od 1978 roku przez Centralny Związek Organizacji Polonijnych w Szwecji czyli przez pozytywnie nastawioną wobec PRL część społeczności emigracyjnej. Jak wskazano wyżej,

szwedzkie, Sztutowo 2009; M. Rudawski, *Mój obcy kraj*, Warszawa 1996; J. Lewandowski, *Szkoła bolesna, obraz dni....: eseje nieprzedawnione*, Uppsala 1991.

¹⁷ Z tego powodu wynikają problemy z zapisem bibliograficznym i cytowaniem artykułów z tego pisma, gdyż wielokrotnie wznawiano pismo i numerowano od początku. Zdarzały się okresy, że na stronie tytułowej pojawiały się dwa numery: bieżący i kontynuujący wcześniejszą numerację. Dlatego cytowania „Wiadomości Polskich” różnią się znacznie w zapisie na przestrzeni 35 lat.

¹⁸ W odwołaniach źródłowych odznaczone jako „Wiadomości Polskie” (I), wychodziło do 1952 roku. Po wznowieniu był to organ Rady Uchodźstwa Polskiego w Szwecji a następnie Prezydium RUP. W odwołaniach, na potrzeby tej pracy, nadal cytowane będą jako „Wiadomości Polskie” (I).

¹⁹ W przypisach oznaczone jako „Wiadomości Polskie” (II), od grudnia 1950 roku ukazywały się pod tytułem „Wiadomości” a w maju 1952 dodano podtytuł „Niezależny miesięcznik dla uchodźców w Szwecji”. Pismo przestało wychodzić w 1953 roku.

emigracja z Polski to nie tylko Polacy lecz również ludność żydowska. W Szwecji, tuż po wojnie wydawali tygodnik „Przekrój”, a emigracja pomarcowa pismo „Nasze Czasy”. Cennym zbiorem wiedzy na temat losów tej społeczności są periodyki wydawane przez gminę żydowską w Sztokholmie lub poszczególne organizacje żydowskie w Szwecji, np. dwutygodnik „Exodus”, „Via Suecia”, „Unser Blatt”, „Aktuellt” i inne.

Emigracja wdawała również pisemka branżowe, np. harcerski „Czuwaj”(1946-1947, 1948-1950), studencki „Żak” (1950-1954) oraz „Głos Lwowa”(1962-1970). Szwedzki oddział Polskiej Partii Socjalistycznej drukował „Biuletyn socjalisty”, a Stronictwo Ludowe „Nasz Znak” (od 1954 roku). Cennym uzupełnieniem są materiały zawarte w biuletynach, informatorach i okólnikach wydawanych przez poszczególne organizacje. Istotnych danych dostarczają również periodyki wydawane przez szwedzkie instytucje z myślą o emigrantach, np. wielojęzyczny magazyn „Invandratidningen Information”, publikowany w latach 1973-1979 oraz jego kontynuacja: „Wiadomości. Informator dla imigrantów. Invandratidningen information på polska”, który wychodził tylko w języku polskim²⁰.

Szereg informacji na tematy związane z życiem codziennym emigracji zawierają gazety krajowe lub tworzone przez dziennikarzy związanych z Polską Agencja Prasową. W Szwecji ukazywało się pismo „Det Nya Polen” (Nowa Polska) oraz „Polska Odrodzona”, potem połączone. W kraju reportaże z życia Polonii ukazywały się częściej dopiero w latach siedemdziesiątych w „Życiu Warszawy”, „Sztandarze Ludu”, „Stolicy” i w gazetach lokalnych: „Dzienniku Bałtyckim”, „Głosie Szczecińskim”, itp. W mniejszym stopniu wykorzystano prasę szwedzką i czasopisma wychodzące na emigracji po za Szwecją, gdyż zawierały niewiele materiału na badany temat. Problem emigracji z Polski podejmowany był, zazwyczaj, przy jakiś szczególnych sytuacjach. Wykorzystano również filmy dokumentalne, które obrazują podejmowane zagadnienia wykorzystując materiały archiwalne i uzupełniają je rozmowami z uczestnikami wydarzeń. Filmy te powstały zarówno w Polsce, jak i w Szwecji²¹. Natomiast poszukiwania innych materiałów fonicznych i audiowizualnych związanych z tematem nie przyniosły rezultatów.

Dziejami emigracji z Polski do Szwecji w okresie powojennym zajmowało się do tej pory kilku badaczy. Losy Polaków w tym kraju w okresie II wojny światowej doczekały się pełnego opracowania w postaci monografii Andrzeja Nilsa Uggli *Polacy w Szwecji w latach*

²⁰ Pismo wydawane było w latach 1979 -1981 a następnie zmieniło tytuł na „Nowiny : informacja dla imigrantów. Invandratidningen på polska”, które jako tygodnik ukazywało się do grudnia 1982 roku.

²¹ Szczególnie cenne są dokumenty zrealizowane przez dziennikarza pracującego w Sztokholmie Tadeusza Nowakowskiego, który wraz z Håkanem Pienowskim zrealizował takie filmy jak: *Przystanek Szwecja*, Szwecja 2005; *Ostatni Delegat*, Szwecja 2005.

II wojny światowej, wydanej w Gdańsku w 1996 roku i zmienionej wersji szwedzkojęzycznej *I nordlig hamn: Polacker i Sverige under andra världskriget* opublikowanej w Lund w 1997 roku²². Dla okresu powojennego praca taka nie powstała. Publikacją specjalnego znaczenia jest niewielki zbiór referatów wygłoszonych w 1989 roku na sympozjum poświęconym Polakom w Szwecji po II wojnie światowej, który został opublikowany w Sztokholmie w 1992 roku. Autorami poszczególnych tekstów są uczestnicy tych wydarzeń, osoby, które tworzyły stowarzyszenia emigracyjne, redagowały pisma i organizowały najróżniejsze formy działalności charytatywnej skierowanej do emigrantów i rodaków w kraju. Autorami są: Wiesław Patek, przedstawiciel rządu londyńskiego w Szwecji, Kazimierz T. Matuszak, Michał Lisiński, Stefan Trzeciński, Bożysław Kurowski oraz współcześni działacze Kongresu Polaków w Szwecji: Ludomir Garczyński – Gąsowski i Michał Bieniasz²³. Dla wielu wątków poruszanych w pracy, szczególnie dotyczących uchodźstwa niepodległościowego jest to podstawowe źródło, chociaż czasami weryfikowane przez materiały archiwalne.

Jak wspomniano, nie powstała do tej pory całościowa monografia dotycząca funkcjonowania społeczności emigrantów z Polski na terenie Szwecji. Ukazało się natomiast kilka artykułów, które podejmowały najróżniejsze wątki związane z tym tematem. Pierwsze publikacje, które miały charakter naukowy i poruszały w większym lub mniejszym stopniu tematykę funkcjonowania diaspory polskiej Szwecji pojawiły się w latach siedemdziesiątych w związku z polityką zблиżenia polsko – skandynawskiego promowaną przez ówczesne władze. W periodykach naukowych pojawiły się cenne prace omawiające wyniki podjętych badań, np. Jan Gruszczyński zajął się procesem adaptacji emigrantów polskich w Szwecji w oparciu o korespondencję nadsyłaną przez słuchaczy do Redakcji Audycji Polonijnych Polskiego Radia w latach 1955 - 1969²⁴. Sprawy polonijne poruszane były także w syntetycznych opracowaniach Tadeusza Cieślaka²⁵. Pojawiły się wówczas pierwsze próby przedstawienia charakteru polskiego środowiska emigracyjnego w Szwecji lecz dotyczyły one wyłącznie tych organizacji, które były otwarte na współpracę z PRL²⁶. Do początku lat

²² W pewnym sensie uzupełnienie ustaleń A. N. Uggli tam, gdzie było to możliwe stanowi książka P. Jaworskiego, *Marzyciele i oportuniści. Stosunki polsko – szwedzkie w latach 1939 – 1945*, Warszawa 2009.

²³ *Polacy w Szwecji po II wojnie światowej*, Sztokholm 1992.

²⁴ J. Gruszczyński, *Proces adaptacji Polaków w Szwecji*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1973, nr 3, s. 181-204

²⁵ T. Cieślak, *Z dziejów stosunków polsko – skandynawskich w XX wieku*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 1969, z. 10; Tenże, *Szwecja*, Poznań 1969.

²⁶ R. Kucha, *Z zagadnień Polonii skandynawskiej*, w: *Polacy w Świecie. Polonia jako zjawisko społeczno – polityczne*, cz. 2, red. A. Koprukowniak, W. Kucharski, Lublin 1986; Szereg artykułów na ten temat pojawiło się w „Wiadomościach Polonijnych” wydawanych przez Polską Agencję Interpress jako kontynuacja biuletynu Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”. Były to np.: Jan Gruszczyński, *Rodacy po drugiej stronie Bałtyku, korespondencja P.A. Interpress ze Szwecji*, „Wiadomości Polonijne”, 1-15.04.1974, nr 7(22), s. 7; natomiast inne periodyki zajmujące się sprawami emigracyjnymi nie podnosiły zagadnień Polonii szwedzkiej,

dziewięćdziesiątych milczeniem pomijano istnienie prężnego polskiego uchodźstwa niepodległościowego oraz środowiska polskich Żydów.

Kolejne próby scharakteryzowania różnych aspektów życia emigracji polskiej w Szwecji pojawiły się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. O organizacjach emigracyjnych pisała w niewielkich broszurkach Janina Ćwirko – Godycka zamieszkała w Szwecji²⁷. Również przegląd działających organizacji emigracyjnych dali w tym okresie: Euzebiusz Basiński, który zaledwie dostrzegł istnienie niepodległościowego nurtu emigracyjnego, Janusz Ruszkowski, którego rozważania oparte były głównie na publikacjach tej części emigracji, która zainteresowana była współpracą z władzami PRL oraz Elżbieta Michalik, która po raz pierwszy wykorzystwała materiały z Archiwum Emigracji Polskiej w Sztokholmie²⁸. Typologią organizacji i ich funkcjonowaniem zajęli się również Monika Banaś i Jarosław Och²⁹. Cenne, przyczynkarskie prace na temat funkcjonowania emigracji polskiej w Szwecji podjęli przede wszystkim Edward Olszewski³⁰, Bolesław Hajduk³¹ i Elżbieta Later

brak szerszych omówień w takich pismach, jak: „Przegląd Polonijny”, wydawany przez Komitet Badania Problemów Polonii PAN i w „Problemach Polonii Zagranicznej” wydawanych przez Komisję Polonii Zagranicznej Komitetu do Badań nad Kulturą Współczesną PAN i Towarzystwo „Polonia”.

²⁷ J. Ćwirko-Godycka, *Organizacje polonijne w Szwecji i ich działalność*, Jonstorp 1997; też, *Tysiącletnia polska emigracja do Szwecji*, Jonstorp 1996.

²⁸ Politolog, Elżbieta Michalik jest autorką pracy doktorskiej *Organizacje polskie w Szwecji w świetle polityki migracyjnej państwa szwedzkiego (1945-1992)* obronionej w 1995 roku na Wydziale Politologii UMCS i szeregu interesujących artykułów podejmujących różne aspekty funkcjonowania polskiego środowiska emigracyjnego w Szwecji, np. E. Michalik, *Emigracja polska w Szwecji po drugiej wojnie światowej*, w: *Polacy w Skandynawii*, red. E. Olszewski, Lublin 1997; też, *Polityka migracyjna Szwecji*, w: *tamże*; też, *Polacy w Szwecji w powojennym 50-leciu*, w: *Ze studiów nad polskim dziedzictwem w świecie. Księga dedykowana Profesorowi Edmondowi Gogolewskiemu*, red. L. Nowak, Marek Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 2002; też, *Aktywność kobiet w środowiskach polonijnych w Szwecji w XX wieku*, w: *Kobiety i młodzież w migracjach*, red. J. E. Zamojski, Warszawa 2005.

²⁹ M. Banaś, *Emigracja szwedzka – próba typologii*, „Przegląd Polonijny” 2001, z. 2; Jarosław Och jest autorem pracy doktorskiej: *Kształtowanie się, rozwój i przemiany zbiorowości polonijnej w Szwecji*, obronionej w 1998 roku, w której przedstawia poszczególne organizacje w kontekście relacji polsko - szwedzkich w okresie powojennym. Autor niestety nie korzystał przy pisaniu tej pracy z materiałów archiwalnych, podobnie, jak w późniejszych artykułach, które w związku z tym koncentrują się głównie na omówieniu sytuacji skupiska polonijnego w Szwecji w latach 1980-2000, np.: tenże, *Niektóre struktury organizacyjne współczesnej Polonii szwedzkiej*, w: *Polacy w Skandynawii*, red. E. Olszewski, Lublin 1997; tenże, *Formy aktywności Polskiego Związku Kulturalnego w Szwecji*, w: *Swoistości cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1999, tenże, *Struktury powiązań organizacyjnych Polonii szwedzkiej*, w: *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, Gdańsk – Koszalin 1997, nr 4, tenże, *Przystosowanie społeczno-polityczne Polaków w Szwecji – bariery i możliwości rozwoju*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, 2004, vol. 3, nr 2; Podobnie niemal bez wykorzystania źródeł archiwalnych pisał na temat Polonii szwedzkiej ks. Mariusz Chamarczuk, zob.: M. Chamarczuk, *Duszpasterstwo polonijne w Szwecji a podtrzymywanie kultury polskiej i integracja Polonii*, „Seminare”, 2002, t.18.

³⁰ E. Olszewski dokonał przeglądu historii emigracji z Polski do państw skandynawskich w niewielkiej broszurze: *Polska emigracja do Skandynawii w XX wieku*, Toruń 2008; tenże, *Stan i perspektywy badań nad Polonią w Skandynawii*, w: *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*, red. G. Babiński, H. Chałupczak, Kraków 2006.

³¹ Bolesław Hajduk jest autorem pierwszego artykułu szerzej poświęconego w całości polskiej emigracji niepodległościowej w tej części Europy, zob.: B. Hajduk, *Polskie uchodźstwo niepodległościowe w Skandynawii w latach 1945 – 1989*, w: *Zakończenie II wojny światowej. Polityka i dyplomacja międzynarodowa 1945-2005*, red. M. Nurek, Gdańsk 2006.

– Chodyłowa³². Zwrócili oni uwagę na złożone warunki działania organizacji polonijnych, szczególnie tych, związanych ze środowiskiem niepodległościowym.

W badaniach podejmowano również poszczególne aspekty funkcjonowania zbiorowości emigracyjnej w Szwecji. Wyniki badań demograficznych w tej dziedzinie opublikował Erik de Geer w czasopiśmie: „Acta Sueco-Polonica” w 1994 roku³³. Przegląd wydawnictw polskojęzycznych dokonali: Tadeusz Cieślak, E. Later-Chodyłowa, B. Kurowski, R. Dzwonkowski³⁴. Socjologiczne badania nad środowiskiem emigrantów z Polski, zarówno Polaków, jak i polskich Żydów, prowadzili Halina Vigerson (Berkowicz) oraz Janusz Ilicki, którzy w kilku pracach, w oparciu o badania ankietowe, starali się przedstawić problemy adaptacyjne i asymilacyjne omawianych społeczności oraz poziom życia materialnego, wykształcenia i aspiracji zawodowych tych grup³⁵. Ujęcie historyczno – socjologiczne cechuje również artykuły Leszka Kantora, w których odnosi się do bieżących wówczas, problemów emigracji z Polski na terenie Szwecji³⁶.

Istnieje obszerna literatura na temat polskiej emigracji politycznej po II wojnie światowej, przywoływanie wszystkich ważnych publikacji na ten temat nie wydaje się zasadne, przegląd dotychczasowego stanu badań wraz z refleksją metodologiczną zaprezentował ostatnio Sławomir Łukasiewicz³⁷. Zagadnienia polityki władz polskich wobec środowisk emigracyjnych w Szwecji podejmują, również przyczynkarskie prace: A.

³² E. Later - Chodyłowa, *Polska diaspora w Skandynawii*, w: *Polska diaspora*, red. B. Górńska, Kraków 2001, s.227-230; też, *Polonia w krajach skandynawskich*, w: *Polonia w Europie*, red. B. Szydłowska – Ceglowa, Poznań 1992.

³³ E. de Geer, *Den polska folkgruppen i Sverige efter andra världskriget*, „Acta Sueco - Polonica”, 1994, nr 3, s. 13-36.

³⁴ T. Cieślak, *Czasopisma polsko – szwedzkie*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, 1973, t. 11, z. 1; E. Later - Chodyłowa, *Prasa polonijna i emigracyjna w Skandynawii*, „Rocznik Instytutu Polsko – Skandynawskiego”, 2004, nr 19, s. 65-; R. Dzwonkowski, *Polskie wydawnictwa katolickie w Szwecji 1945-1985*, „Studia Polonijne”, 1986, nr 10; B. Kurowski, *Polonia szwedzka w kościele katolickim*, „Studia Polonijne”, 1984, nr 8.

³⁵ Halina Vigerson, *Vilka egenskaper karakteriserar den polska minoriteten i Sverige? Konskenser för bildningsversamhet*, w: *Vuxenutbildning i utveckling. Problem – trender: rapport från symposiet „Sociopedagogiska aspekter på den Sverige – polska minoritetens bildningsbehov”*, red. W. J. Wojtowicz, Linköping 1984; też, *Om Polsk invandring till Sverige med tonvikt på läkare*, w: *Invandring Forskning politik. En vänbok till Tomas Hammar*, CEIFO, Sztokholm 1993; też, „*Polacker i Sverige*, „Invandrare och minoriteter”, 1994, nr 5-6; też, *Polska mniejszość narodowa w Szwecji*, w: *Polacy w Skandynawii*, red. E. Olszewskiego, Lublin 1997; J. Ilicki, *Den föränderliga identiteten: om identitetsförändringar hos den yngre generationen polska judar som invandrade till Sverige under åren 1968-1972*, Uppsala 1988; tenże, *Identitetsförändringar hos yngre polska judar i Sverige efter 1968*, w: *Judiskt liv i Norden*, red. Gunnar Broberg, Harald Runblom, Mattias Tydén, Uppsala 1988.

³⁶ Kantor Leo (Leszek), *Polska flyktingar i Stockholm*, Sztokholm 1984, tenże, *Wyjechać ze skrzypcami*, „Suecia Polonia”, 2008, nr 1(22); tenże, *Kulturarbetare från Polen*, w: „*Mosaik '80. Krönika för mangkulturella Sverige*”, 1981, nr 1-2, tenże, *Vägen till den Blågula*, „Vårt nya land”, 1975, nr 1-2; tenże, *Nauczyciele*, „Sztokholmskie Słowo”, kwiecień 1984, nr 4 (22).

³⁷ S. Łukasiewicz, *Zimnowojenna emigracja polityczna jako przedmiot badań*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2010, nr 1(10).

Kłoczyński w artykule: *Warszawa wobec polskiej emigracji w Szwecji w latach 1945 – 1968* i Witold Bagieński w szkicu: *Znakiem ich sierp i młot. Kulisy funkcjonowania emigracyjnego miesięcznika „Nasz Znak”*³⁸. Napływ obywateli polskich do Szwecji w końcowych miesiącach II wojny światowej, pobyt w szpitalach i obozach dla rekonwalescentów oraz problem repatriacji do kraju podejmowało w różnych aspektach kilku autorów, do najważniejszych należą: A. N. Ugglą, L. Olsson, P. Jaworski, E. Dahlberg, A. Kłoczyński³⁹.

Badanie środowisk emigracyjnych to nie tylko analiza ilościowa, związana z problemami całej grupy lecz również losy poszczególnych osób, które swoim zaangażowaniem wpływały na funkcjonowanie grup wychodźczych. Współczesna historiografia zajmuje się nie tylko procesami, których trwanie rozciąga się na dłuższy czas lecz pochyla się również nad losami pojedynczych osób. Być może jednostkowe doświadczenia składają się na obraz przeżyć pokoleniowych. Nie można, w związku z tym, pominąć biografistyki, która w odniesieniu do emigracji szwedzkiej nie przyniosła jeszcze pełnych publikacji książkowych lecz zaledwie kilka artykułów, które również można uznać za przyczynki. Do cennych i często przywoływanych w tej pracy są leksykony prezentujące krótkie biografie działaczy emigracyjnych stworzone przez Tadeusza Nowakowskiego: *My z Polski, Słownik biograficzny Polaków w Szwecji* *My z Polski, Słownik biograficzny Polaków w Szwecji* oraz *Kto jest kim? Wśród Polonii szwedzkiej*⁴⁰. Równie ważne są szkice poświęcone poszczególnym osobom, do najważniejszych należą refleksje na temat działalności Norberta Żaby pióra Janusza Korka, szkic o Łukaszu Winiarskim T. Nowakowskiego i artykuł Bolesława Faroną o Michale Lisińskim⁴¹. O aktywności Żydów

³⁸ A. Kłoczyński, *Warszawa wobec polskiej emigracji w Szwecji w latach 1945 – 1968*, w: tamże; Witold Bagieński, *Znakiem ich sierp i młot. Kulisy funkcjonowania emigracyjnego miesięcznika „Nasz Znak”*, „Biuletyn IPN”, 2007, nr 12.

³⁹ A.N. Ugglą, *Napływ Polaków do Szwecji w latach 1939-1945. Organizacja pobytu i powrotu*, w: *Polacy w Skandynawii...*, tenże, *Polska u-båtsbesättning i Sverige*, „Acta Sueco-Polonica”, Uppsala 1994, nr 1; tenże, *Przyjazdy Polaków do Szwecji w latach II wojny światowej*, AEP, Sztokholm 1993; Olsson L., *Polska krigsfångar på Skånska betfält. Ett kritiskt perspektiv på svensk flyktningpolitik vid andra världskrigets slutskede*, w: *Pomorze – Polska – Europa. Studia i materiały z dziejów XIX i XX wieku*, Toruń 1995 ; P. Jaworski, *Związek Patriotów Polskich w Szwecji (1939-1947)*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2005, nr 1(7); tenże, *Problemy stosunków polsko-szwedzkich w latach od 1944 do 1948*, „Wrocławskie Studia z Polityki Zagranicznej”, 2001, nr 1; Erik Dahlberg, *Polska ubåtar i Mariefred : en nästan okänd episod från andra världskriget*, Sztokholm 2007; A. Kłoczyński, *Repatriacja Polaków ze Szwecji po II wojnie światowej (1945-1947)*, „Zapiski Historyczne”, 2003, t. 68, z. 2-3.

⁴⁰ *My z Polski, Słownik biograficzny Polaków w Szwecji. 400 not biograficznych imigrantów polskich w Szwecji*, oprac. T. Nowakowski, Sztokholm 1997; *Kto jest kim? Wśród Polonii szwedzkiej*, red. T. Nowakowski, Polonica Förlag 2003.

⁴¹ J. Korek, *Norbert Żaba i „niewidzialna redakcja”*, w: *Kultura paryska. Twórcy, dzieło, recepcja*, red. I. Hoffman, Lublin 2007; T. Nowakowski, *Idealista ze Sztokholmu. Łukasz Winiarski (1909 – 1973)*, „Archiwum Emigracji”, 2006, z.1-2 (7-8), Toruń 2006; B. Faron, *Szkic do portrety Michała Lisińskiego*, w: *Podhalanie w świecie. Historia i współczesność*, red. A. Judycka, Z. Judycki, H. W. Żalińskiego, Kraków 2005.

polskich w Szwecji pisali Jackie Jakubowski oraz Janusz Ilicki w magazynie „Judisk Krönika”⁴².

Nie można pominąć kolejnej grupy publikacji, które wniosły ogromnie dużo dla poznania różnych, czasami drobnych wątków związanych z działalnością publiczną środowisk emigracyjnych w Szwecji. Jest to współczesna prasa emigracyjna i dziennikarze, którzy z pasją i ogromną wiedzą starają się przechować pamięć o losach wychodźstwa polskiego. Naczelną rolę odgrywa opiekun Archiwum Emigracji Polskiej przy OPON w Sztokholmie - Ludomir Garczyński – Gąssowski, który od w lat siedemdziesiątych aktywnie uczestniczył w życiu emigracji politycznej. Jest autorem wielu krytycznych i bardzo rzeczowych artykułów, np. o Tomaszu Strzyżewskim, Michale Lisińskim, o dziejach Rady Uchodźstwa Polskiego, o Polskim Związku byłych Więźniów Politycznych i szeregu innych⁴³. Podobną rolę odgrywa T. Nowakowski, którego wnikliwe publikacje dostarczają wielu szczegółów na temat losów poszczególnych osób, tak, jak T. Norwid – Nowacki, Zofia Kraszewska oraz szereg artykułów analizujących funkcjonowanie środowiska emigracyjnego w przeszłości⁴⁴. Do grona dziennikarzy pracujących w polskich mediach w Szwecji, którzy poruszają problematykę lokalną w aspekcie historycznym warto wymienić również: Michała Haykowskiego⁴⁵ i Andrzeja Szmilichowskiego⁴⁶.

Książka składa się z jedenastu rozdziałów. Celem pierwszego jest określenie skali emigracji z Polski do Szwecji w badanym okresie oraz jej rozmieszczenie na terenie kraju osiedlenia z uwzględnieniem poszczególnych, zróżnicowanych fal migracyjnych. Drugi rozdział podejmuje próbę charakterystyki społeczno – ekonomicznej emigrantów oraz miejsce tej społeczności na szwedzkim rynku pracy. Wskazuje się na problemy adaptacyjne emigrantów i ich rodzin. Kolejny rozdział koncentruje się na stosunku władz i społeczeństwa szwedzkiego do imigrantów z Polski w różnych okresach. Zwraca się tu uwagę na politykę

⁴² J. Jakubowski, *Polens judar*, „Judisk Krönika”, Feb. 1985, nr 1; J. Ilicki, *Polska judar alltmer judiska i Sverige*, w: tamże.

⁴³ Do najważniejszych dla tej pracy należą: L. Garczyński – Gąssowski, *Uparty góral. Rzecz o Michale Lisińskim (1914-2000)*, „Nowa Gazeta Polska”, 23.12.2007, 22(181); tenże, *Burzliwych dziejów Rady Uchodźstwa Polskiego w Szwecji ciąg dalszy*, s. 3 (maszynopis); tenże, *Profesor Aleksander Orłowski*, „Gazeta Wyborcza, Stołeczna”, 25.05.2007; tenże, *Alfabet emigracyjny: K – jak Koraszewski*, „Nowa Gazeta Polska”, 2000, nr 5; tenże, *Wielki powrót Cenzora*, „Nowa Gazeta Polska”, 26.09.2010, nr 17 (242).

⁴⁴ T. Nowakowski, *Polak, który wstrząsnął Szwecją – prozaik, publicysta, sowietolog Tadeusz Jan Nowacki (1902-1976)*, „Archiwum Emigracji”, 2001, z. 4; tenże, *Zofia Kraszewska: Nie mam sobie nic do zarzucenia...*, „Nowa Gazeta Polska”, 26.02.2006, nr 4(141); tenże, *Polonia w Szwecji 1989-2004. Lepsza, czy gorsza. Rachunek zmian*, „Nowa Gazeta Polska”, 28.09.2008, nr 16(197).

⁴⁵ M. Haykowski, *O dziejach i dniu dzisiejszym Polonii szwedzkiej*, „Wspólnota Polska”, 1997, nr 6; tenże, *Pani Janina*, „Polonia”, 2001, nr 1.

⁴⁶ A. Szmilichowski, *Moje szwedzkie pół wieku. Rozmowa z Zofią Stadfors*, „Relacje”, 2002, nr 3; tenże, *Polak szwedzkiego pochodzenia. Rozmowa z A. N. Uggłą*, „Relacje”, 2002, nr 1; tenże, *Zapiski z przyjacielem w tle*, Warszawa 2005.

imigracyjną Szwecji i sposób traktowania społeczności uchodźczej z Polski. Rozdział czwarty to szerokie omówienie struktur organizacyjnych tzw. emigracji niepodległościowej, czyli antykomunistycznej, niechętnie odnoszącej się do PRL. Szczegółowo w rozdziale tym omówiono najważniejsze stowarzyszenia i organizacje parasolowe oraz ich relacje z innymi społecznościami emigranckimi na terenie Szwecji. Piąty rozdział wprowadza w wielowarstwowa politykę władz polskich do problemu emigracji, w szczególności szwedzkiej oraz działania podejmowane w celu, zarówno inwigilacji, jak również pozyskiwania do współpracy środowisk polonijnych. Przedstawione zostały stowarzyszenia, nazywane „reżimowymi” przez niechętnych im działaczy uchodźstwa niepodległościowego. Rozdział szósty blisko koresponduje z poprzednim, ponieważ omawia zróżnicowany stosunek emigracji do rodaków pozostających w kraju, do władz PRL i opozycji demokratycznej, rodzącej się w latach siedemdziesiątych. Kolejny rozdział traktuje o związkach z rządem londyńskim i przykładach współpracy z innymi polskimi ośrodkami życia emigracyjnego w Europie i nie tylko. Ósmy rozdział poświęcony został tym zagadnieniom związanym z funkcjonowaniem społeczności Żydów polskich, które nie były poruszane w poprzednich rozdziałach a są ważne dla pełnego obrazu działalności organizacyjnej emigrantów z Polski. Następne rozdziały poruszają zagadnienia związane z różnymi przejawami aktywności emigracyjnej, i tak, rozdział dziewiąty omawia rolę opieki duszpasterskiej w życiu emigracji polskiej, dziesiąty zaś wskazuje na różne aspekty życia emigracyjnego: rozwój literatury, szkół i szkółek emigracyjnych, życia artystycznego oraz funkcjonowanie bibliotek i prasy polonijnej. Ostatni rozdział próbuje pokazać wkład emigrantów z Polski w życie publiczne Szwecji i wskazać wybitnych artystów, naukowców, dyplomatów, dziennikarzy i literatów, którzy poprzez swoje dokonania znaleźli stałe miejsce w świadomości gospodarzy.

Wyrazy wdzięczności za uwagi wskazówki, które okazały się bardzo pomocne kieruję pod adresem recenzenta, prof. dr hab. Bolesława Hajduka oraz osób, które znalazły czas na lekturę maszynopisu i podzieliły się swoimi spostrzeżeniami: prof. dr hab. Tadeusza Stegnera oraz Mariusza Rozmusa.

Przez cały okres pracy nad książką towarzyszyła myśl o konieczności zachowania pamięci o działalności emigrantów na obczyźnie, o trudnościach, które musieli pokonać, dążeniach, marzeniach i efektach starań podejmowanych z myślą o całej społeczności emigracyjnej i rodakach w kraju. Miała to być praca o emigracji jako zbiorowości, ale też o konkretnych ludziach, którzy tę społeczność tworzyli.